

บทที่ 2

แนวคิดในการศึกษาบุคลิกภาพ

แนวคิดในการศึกษาเกี่ยวกับบุคลิกภาพนั้นมีหลากหลายแตกต่างกันไป แต่เพื่อความเข้าใจง่าย ได้มีการจัดกลุ่มแนวคิดไว้ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับแก่นของบุคลิกภาพ (Core of Personality) เน้นในเรื่องมรดกทางธรรมชาติของมนุษย์ ที่ปรากฏอยู่ในมนุษย์ทุกคน ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นส่วนที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก
2. กลุ่มที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับส่วนของบุคลิกภาพที่ได้จากการเสริมสร้าง (Periphery of Personality) ซึ่งได้มาจากพฤติกรรมที่คนเรียนรู้ และจะเป็นส่วนที่ทำให้แต่ละคนมีความแตกต่างกัน

แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบของบุคลิกภาพ

จากแนวคิดทั้ง 2 กลุ่มข้างต้น สามารถนำมากำหนดเป็นรูปแบบบุคลิกภาพได้ 3 รูปแบบคือ

1. รูปแบบบุคลิกภาพที่ขัดแย้ง (The Conflict Model) กลุ่มนี้เชื่อว่า บุคคลจะมีแรงต่อต้านภายในที่ขัดแย้งกันซึ่งจะต้องแก้ไขประนีประนอม นักจิตวิทยาที่อยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ Sigmund Freud ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มแนวคิดจิตวิเคราะห์ กลุ่มนี้เห็นว่าส่วนที่เป็นแก่นของบุคลิกภาพแบบนี้จะให้ความสำคัญแก่ความพึงพอใจทางสัญชาตญาณ (instinctual gratification) ขณะเดียวกันจะลดความสำคัญในเรื่องความรู้สึกถูกลงโทษและสำนึกผิด สัญชาตญาณความเห็นแก่ตัวของมนุษย์จะต่อสู้ขัดแย้งกับกฎข้อห้ามของสังคม วัฒนธรรมของมนุษย์จึงเป็นสิ่งซึ่งสร้างขึ้นมาจากการที่มนุษย์รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม และการเสียสละความเป็นตัวเอง จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของบุคลิกภาพ วิธีการที่มนุษย์จะปกป้องตนเองจากความซับซ้อนใจและความวิตกกังวลก็คือการสร้างกลไกการป้องกันตนเองโดยไม่รู้ตัว (unconscious defenses) เช่น การเก็บกด การโยนความผิดให้ผู้อื่น การแสดงออกตรงข้ามกับความรู้สึกภายใน การทดแทนทำในสิ่งที่สังคมยอม

AN 229

17

AN 229

คือการสร้างกลไกการป้องกันตนเองโดยไม่รู้ตัว (unconscious defenses) เช่น การเก็บกด การโยนความผิดให้ผู้อื่น การแสดงออกตรงข้ามกับความรู้สึกภายใน การทดแทนทำในสิ่งที่สังคมยอม

รับ เป็นต้น นักวิชาการด้านบุคลิกภาพหลายคนเห็นด้วยกับแนวคิดนี้ได้แก่ Henry A. Murray และ Harry Stack Sullivan ส่วนนักมานุษยวิทยาที่สนใจเรื่องนี้ได้แก่ Weston La Barre และ George Devereux

2. รูปแบบบุคลิกภาพที่สนองความต้องการของสังคม (The Fulfillment Model) หมายถึงรูปแบบที่มนุษย์ต้องการทำตัวให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม แม้ว่าความขัดแย้งยังคงมีอยู่ในตัวบ้าง แต่มนุษย์ก็จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม โดยพยายามชวนตัวเองที่จะไปให้ถึงศักยภาพของตนเอง เกิดความตระหนักว่าการที่ตนจะอยู่ในสังคมได้จำเป็นจะต้องได้รับการยอมรับจากผู้อื่น และการยอมรับจากตนเองด้วย บุคลิกภาพเกิดจากแรงจูงใจที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าต่อไป เพื่อให้บุคคลพยายามสนองความต้องการต่าง ๆ ทั้งของตนเองและสังคม ตัวอย่างเช่น เด็กพยายามประพฤติตนในสิ่งที่ได้รับการยอมรับ และจะเรียนรู้เลิกทำสิ่งที่ไม่ได้รับการยอมรับ คือพยายามเป็นคนที่คนอื่นต้องการให้เป็น กลุ่มนักจิตวิทยาเหล่านี้ ได้แก่ Carl R. Rogers, Erich Fromm, Gordon W. Allport, Abraham Maslow

3. รูปแบบบุคลิกภาพที่คงเส้นคงวา (The Consistency Model) กลุ่มนี้ไม่ค่อยเน้นในเรื่องพลังที่ขัดแย้งภายในบุคคล แต่ให้ความสำคัญในเรื่องของ ความสอดคล้องหรือความคงเส้นคงวาที่จะปรากฏในบุคลิกภาพของบุคคล และไม่เน้นเรื่องมรดกทางธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งต่างจาก 2 กลุ่มแรก สำหรับนักทฤษฎีกลุ่มนี้ให้ความสนใจว่าสาระเนื้อหาของบุคลิกภาพจะได้รับการเรียนรู้ และแสดงให้เห็นถึงผลสะท้อนของอดีตที่แสดงออกมาสู่บุคลิกภาพ ซึ่งเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม บุคคลจะพยายามที่จะคาดการณ์และควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามพื้นฐานแห่งบุคลิกภาพที่เขาสร้างสมไว้ในอดีตเคยผ่านมา และถ้าหากเขาล้มเหลวที่จะควบคุมบุคลิกภาพให้เหนียวเดิม เขาก็จะเกิดความวิตกกังวล และจะนำไปสู่การปรับแก้ไขและแปรเปลี่ยนการสร้างบุคลิกใหม่

โดยทั่วไปบุคคลจะเกิดความคิดเกี่ยวกับบุคลิกภาพของตนว่าเป็นแบบนั้นหรือน่าจะเป็นแบบนั้น ความวิตกกังวลเกิดขึ้นได้ถ้าหากการประเมินตนเอง ไม่เป็นไปตามรูปแบบที่เป็นอุดมคติ ก็จะพยายามปฏิบัติตนใหม่ เพื่อจะลดความวิตกกังวล คนที่มีบุคลิกภาพแบบนี้จะพยายามประพฤติตนเหมือนที่เคยเป็นอยู่

คำว่าความขัดแย้งในความคิด (cognitive - dissonance) ได้ถูกนำเอามาใช้เพื่ออธิบายลักษณะของความไม่คงเส้นคงวาที่เกิดขึ้นเนื่องจากบุคคลมีความคาดหวังอย่างหนึ่ง แต่การกระทำจริง ๆ เป็นอีกแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตาม แก่นของบุคลิกภาพของแต่ละคนก็จะรักษาระดับของการกระทำอันเป็นพฤติกรรมที่เคยทำหรือเคยชินอยู่ (Barnouw 1973 : 18)

การเรียนรู้ประสบการณ์ต่างๆ ในสังคมของบุคคล อาจเกิดความขัดแย้งในส่วนของความคิด ความรู้ และความเข้าใจ เป็นต้นว่า ช่วงวัยที่เจริญเติบโตของแต่ละคนจะมีเรียนรู้สิ่งที่แตกต่างกันออกไป และบางครั้งก็ไม่ต่อเนื่อง เช่น โครงสร้างของพฤติกรรมคาดหวังในวัยผู้ใหญ่จะแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับในวัยเด็กเล็กเล็ก ๆ ไม่ต้องรับผิดชอบอย่างผู้ใหญ่ ต้องทำ ความคาดหวังในตัวเด็กก็คือการเชื่อฟังและยอมตาม แต่เมื่อโตขึ้นเขาจะสร้างพฤติกรรมที่เด่นชัดออกมา หรือในเรื่องบทบาททางเพศในวัยเด็กกับวัยผู้ใหญ่ก็จะแตกต่างกัน บางวัฒนธรรมจะมีแนวทางที่ให้เด็กก่อนเรียนรู้ในเรื่องนี้จนเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ แต่บางวัฒนธรรมกลับปิดกั้นและถือเป็นเรื่องน่าอับอายที่เด็กจะเรียนรู้ หรือกรณีที่คนหนุ่มสาวหรือผู้ใหญ่เกิดปัญหาการปรับตัว เพราะเคยมีภาพของตนเองที่ต่อเนื่องกันมาแบบหนึ่ง แล้วมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่โครงสร้างของพฤติกรรมแบบใหม่

ในปัจจุบันรูปแบบของบุคลิกภาพแบบคงเส้นคงวา ถูกนำไปศึกษาในด้านวัฒนธรรมเปรียบเทียบ (cross - cultural studies) แต่ก็มีนักมานุษยวิทยาจำนวนมากมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องบุคลิกภาพแบบคงเส้นคงวาต่างไปจากข้างต้น ตัวอย่างเช่น เวลาคนมีอาการโกรธหรือไม่พอใจแล้ว แสดงอาการปฏิกิริยาไม่ได้ออกมานั้น การกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่ตรงข้ามกับนิสัยของเขา ซึ่งก็เป็นเหตุผลเชิงจิตวิทยาที่ว่าอาการปฏิกิริยาที่ไม่ดีมักจะควบคู่กับความรู้สึกไม่พอใจ โดยที่พฤติกรรมดังกล่าวไม่ใช่สิ่งที่เคยทำมาก่อน องค์ประกอบที่สำคัญของรูปแบบบุคลิกภาพที่คงเส้นคงวา คือ ความนึกคิด (cognition) ซึ่งประกอบด้วย ทัศนคติ (attitudes) ทัศนะ (opinion) ค่านิยม (values) การมองตนเอง (self - concepts) และโลกทัศน์ (world view)

รูปแบบของบุคลิกภาพที่แตกต่างกันทั้ง 3 แบบ ดังกล่าวข้างต้น จะช่วยอธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมในสังคมที่มีผลต่อบุคลิกภาพ สำหรับบุคลิกแบบขัดแย้ง (Conflict Model) การพัฒนาและความซับซ้อนของวัฒนธรรมจะมีส่วนในการเพิ่มความตึงเครียดให้กับ

บุคคล และมีผลต่ออารมณ์ จิตใจ ซึ่งจะต่างจากสังคมที่มีวัฒนธรรมแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เช่น สังคมชนบท จะเต็มไปด้วยความสอดคล้องกันและเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว แต่ในสังคมเมืองจะมีความสับสนไม่เป็นระเบียบ ไม่เป็นกันเอง มีความไว้วางใจโรครีโรคราโรคราหรือมีความบกพร่องทางจิตใจ และจะเป็นพวกที่มีแนวโน้มต่อต้านระบบของสังคม

ส่วนแบบจำลองแบบสนองความต้องการของสังคม (Fulfillment Model) จะปฏิบัติตามสังคมและมีลักษณะแบบอนุรักษนิยม (conservative) โดยเน้นคุณประโยชน์ที่ได้จากวัฒนธรรมซึ่งเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การตระหนักรู้ในตนเอง (self-realization) วัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จ ในแง่นี้จะเห็นว่าวัฒนธรรมคือประโยชน์ให้มนุษย์มิได้เป็นปฏิปักษ์ต่อมนุษย์อย่างที่เกิดขึ้นในแบบจำลองขัดแย้ง (Conflict Model) มนุษย์จะบรรลุความต้องการและเป้าหมายก็โดยอาศัยวัฒนธรรม ความคิดดังกล่าวนี้ได้รับการสนับสนุนจาก Bronislaw Malinowski ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงของต้นศตวรรษที่ 20

ส่วนแบบจำลองที่คงเส้นคงวา (Consistency Model) จะมองวัฒนธรรมเป็นกลาง ๆ กว่า 2 แบบแรก และมีข้อคิดเห็นว่าสิ่งที่มนุษย์ปฏิบัติเป็นกิจวัตร และเป็นนิสัยอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม จะช่วยให้เกิดความเคยชินและช่วยป้องกันความวิตกกังวลหรือความขัดแย้ง ทำให้สมาชิกที่ปฏิบัติตามกรณวัฒนธรรมนั้นเกิดความมั่นคง กล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นแหล่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความมั่นคง (source of security) แต่มีสิ่งหนึ่งที่อาจจะมีข้อเสียก็คือ ความซ้ำซากน่าเบื่อ มนุษย์มักไม่ชอบสิ่งที่เป็นของซ้ำซากหรือเป็นกิจวัตร ฉะนั้นเพื่อความมีชีวิตชีวา จึงอาจทำบางสิ่งบางอย่างขัดกับที่เคยทำ (dissonance) แม้ว่าจะรู้ว่าการปฏิบัติตามวัฒนธรรมจะช่วยให้การดำเนินชีวิตไม่มีปัญหา แต่อะไรก็ตามที่วัฒนธรรมทำให้มนุษย์เกิดความมั่นใจในการดำเนินชีวิต ซึ่งกรณีนี้จะเห็นได้จาก "การช็อคทางวัฒนธรรม" (Culture shock) ซึ่งเป็นความรู้สึกวิตกกังวลที่เกิดจากการไม่เคยชินกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่ไม่คุ้นเคยมาก่อนต้องเผชิญกับรูปแบบของวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากของตนเอง เช่น การที่คนอพยพไปสู่ถิ่นที่อยู่ใหม่ แล้วแวดล้อมด้วยวัฒนธรรมของสังคมนั้นที่ตนไม่เคยชินมาก่อนทำให้ปรับตัวไม่ได้ เกิดการช็อคทางวัฒนธรรมขึ้นมา และในที่สุดก็อาจจะมีผลกระทบต่อกสุขภาพจิตในที่สุด

แก่นของบุคลิกภาพและลักษณะความเป็นไพรเมท (Primate) ของมนุษย์

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องแก่นของบุคลิกภาพ นักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจศึกษา ลักษณะของไพรเมท ซึ่งเป็นขั้นที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นมนุษย์

ลักษณะของไพรเมท

1. เป็นสัตว์ในตระกูลเลี้ยงลูกด้วยน้ำนม ซึ่งได้แก่ มนุษย์ กลุ่มวานร ได้แก่ ลิง เอปัส (ape) ลิมัวร์ (lemur) ทาร์เซียร์ (tarsier)
2. เป็นสัตว์ที่มีมือและเท้า ซึ่งมี 5 นิ้ว ไว้กำและยึดเกาะ สามารถใช้ประโยชน์กับการอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีต้นไม้ปกคลุม นอกจากนั้นยังสามารถใช้มือและเท้าหยิบจับและค้นหาสิ่งต่าง ๆ ได้ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับกลุ่มลิงคือตอนแรกเกิด ลูกลิงจะมีความสามารถเกาะตัวแม่ไว้ ซึ่งเป็นปฏิกิริยาตอบสนองแบบหนึ่ง โดยที่แม่แมลิงจะเคลื่อนไหวไป ป้ายไปได้โดยไม่ต้องจับลูกอ่อน)
3. ความสัมพันธ์ระหว่างแม่และลูกอ่อนจะใกล้ชิดกันเป็นเวลายาวนานกว่าสัตว์สายสกุล (species) อื่น ตัวเมียจะให้นมลูกอ่อนซึ่งจะทำให้เกิดโยสัมพันธ์ระหว่างกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ในพวกไพรเมทจะมีระยะเวลาใกล้ชิดลูกยาวนานกว่าสัตว์ในตระกูลเลี้ยงลูกด้วยนมด้วยกัน เนื่องจากระบบประสาทที่ซับซ้อนและการพัฒนาการทางสมองของไพรเมทนั้นต้องการเวลาในการประสานงานกัน

ลูกอ่อนที่แรกเกิดของสัตว์ไพรเมทจะอยู่ในสภาพที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ทำให้ต้องพึ่งพิงแม่ ต้องอยู่กับแม่เป็นอาทิตย์ หรือเป็นเดือน ก่อนที่จะไปไหนมาไหนได้เอง จะเห็นจากกรณีศึกษาของ Jane van Lawick-Goodall ได้สังเกตพฤติกรรมของชิมแปนซี (chimpanzee) ในป่าของแทนซาเนีย เธอใช้ความพยายามที่ทำให้ชิมแปนซีคุ้นเคยกับเธอจนสามารถเฝ้าดูพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตของชิมแปนซีได้อย่างใกล้ชิด และได้จดบันทึกพฤติกรรมของลูกชิมแปนซีกำร่าแม่ - 4 ตัว อายุประมาณ 3 ปี (ชิมแปนซีจะเติบโตเร็วกว่ามนุษย์เมื่อเทียบอายุขวบปีเท่ากัน) แม้ว่าทั้ง 4 ตัวจะได้รับการเลี้ยงดูจากชิมแปนซีตัวอื่นที่เป็นเครือญาติกันก็ตาม แต่ทั้ง

4 ตัว มีอาการซึมเศร้า และมีการพัฒนาพฤติกรรมผิดไปจากปกติ

4. ไพรเมทจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคมมีทั้งตัวผู้และตัวเมีย ซึ่งอาจจะอยู่กันเป็นกลุ่มเล็ก เช่น ลิงกิบบอน (gibbon) ที่อยู่รวมกันโดยมีตัวผู้ตัวเมียและลูกหรืออยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ เช่น ลิงบาบูน (baboon) ตัวผู้ที่แก่กว่าคุ้มครองช่วยเหลือตัวที่อ่อนแอกว่า

5. การพึ่งพิงตัวแม่จะลดลง เมื่อลูกเจริญวัยขึ้น โดยจะมีการสมาคมกับสมาชิกตัวอื่น

ในฐานะที่มนุษย์อยู่ในกลุ่มไพรเมท จึงมีลักษณะดังกล่าวข้างต้นด้วย แต่ที่พิเศษไปกว่านั้นคือมนุษย์จะมีการพัฒนาการทางสมองและระบบประสาทส่วนกลางที่ซับซ้อน ระยะของการเป็นทารกที่ต้องพึ่งพิงแม่จะยาวนานกว่าไพรเมทประเภทอื่น อย่างไรก็ตามแม้ว่ามนุษย์ทุกคนเริ่มต้นจากการช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ แต่มนุษย์จะเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตของตนและรับผิดชอบ การพัฒนาการเหล่านี้เป็นไปตามวัยที่เจริญเติบโตขึ้นและตามความสามารถ ซึ่งรวมไปถึงการรับรู้ในศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์ที่เป็นมรดกตกทอดมา

การพัฒนาการของมนุษย์ในด้านความสมบูรณ์ทั้งสติปัญญาและความสามารถมีผลต่อการหล่อหลอมแก่นของบุคลิกภาพในแบบที่สนองความต้องการของสังคม (Fulfillment Model) อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานปรากฏอยู่บ้างว่าการพัฒนาดังกล่าวมีผลต่อการมีบุคลิกภาพแบบขัดแย้ง (Conflict Model) ได้เพราะในช่วงเวลาของการพึ่งพิงอยู่กับแม่นั้น อาจเกิดปมที่เรียกว่าปมโอดิปุส (Oedipus complex) และปัญหาทางด้านอารมณ์จิตใจที่ปรับไม่ได้ในเรื่องของการเป็นอิสระและการพึ่งพิง

ภาษาและวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของมนุษย์

ภาษาทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ไพรเมทอื่น และภาษาเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมของมนุษย์ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมมีอยู่ในแต่สังคมมนุษย์เท่านั้น หากพิจารณาช่วงชีวิตของมนุษย์จะพบว่าส่วนใหญ่ของชีวิตจะถูกพันอยู่กับภาษาซึ่งทำให้โลกของ

ประสบการณ์ของมนุษย์แตกต่างจากพวกลิงและวานร ทั้งที่ลักษณะอื่นทั่วไปของความเป็นไพรเมทจะมีลักษณะร่วมกัน ดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม

การเรียนรู้เบื้องต้นของเด็กในเรื่องภาษานั้น จะชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวให้เข้ากับโลกของมนุษย์หรือโลกของนามธรรม ซึ่งจะแตกต่างจากสิ่งแวดล้อมเดิมที่สัมผัสได้หรือเป็นโลกของรูปธรรม จากจุดนี้ การเรียนรู้ในเรื่องภาษาของเด็ก จะได้รับอิทธิพลมาจากการรับรู้ในทัศนต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมในสังคมของตน หากไม่มีภาษา มนุษย์จะติดต่อโดยตรงกับบุคคลและสิ่งอื่น ๆ ในชีวิตได้อย่างไร เพราะโลกที่บุคคลสร้างภาพขึ้นด้วยตนเองที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ย่อมแตกต่างไปจากเดิม

หากพิจารณาการพัฒนาการของมนุษย์เริ่มจากเด็กทารกในช่วงวัย 6 เดือนขึ้นไป จะเริ่มเรียนรู้คำต่าง ๆ ได้ประมาณ 1,500 คน อายุ 3 ขวบครึ่งถึง 4 ขวบ และอาจจะเรียนรู้ได้มากกว่า 3,000 คำ ซึ่งรวมถึงความเข้าใจในการใช้ถ้อยคำและการสร้างประโยคง่าย ๆ (Barnouw 1973:23)

เด็กจะเรียนรู้ชื่อ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ วิธีการที่ผู้ใหญ่แยกแยะสิ่งรอบตัว รวมถึงเรียนรู้ค่านิยมและทัศนคติของสังคม หลังจากนั้นจะยอมรับสิ่งเหล่านี้ไว้เป็นของตน การที่ภาษาและวัฒนธรรมสร้างสมโครงสร้างและสาระในแง่ของความจริงในสังคมให้กับเด็ก ก็เป็นการสนับสนุนบุคลิกภาพแบบคงเส้นคงวา (Consistency Model) ไว้ในส่วนที่เป็นแก่นของบุคลิกภาพ บุคคลจะซึมซับเอาแบบแผนของพฤติกรรม (pattern of behavior) ที่ได้รับจากกระบวนการอบรมขัดเกลาในช่วงเจริญวัย

แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มากำหนดบุคลิกภาพ

อิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการกำหนดบุคลิกภาพ สรุปได้ 3 ประการ คือ

1. ปัจจัยด้านสรีระหรือกายภาพ (The physiological approach)

2. ปัจจัยด้านตัวกำหนดในวัยเด็กหรือประสบการณ์ในวัยเด็ก (Childhood determinism)
3. ปัจจัยด้านสถานการณ์ ซึ่งเน้นปัจจัยทางสังคม (The situational approach)

ปัจจัยด้านสรีระหรือกายภาพ

แนวคิดนี้เน้นปัจจัยทางสรีรวิทยาหรือโครงสร้างทางร่างกาย ซึ่งได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรม พันธุกรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาการของมนุษย์นอกเหนือจากสิ่งแวดล้อม โดยพันธุกรรมจะถ่ายทอดลักษณะต่าง ๆ จากบรรพบุรุษ ทำให้แต่ละคนมีความแตกต่างกันในด้านสรีระ ได้แก่ รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ ส่วนสูง อารมณ์และสติปัญญา ฯลฯ จากการศึกษาของ Roger J. Williams ในหนังสือเรื่อง Biochemical Individuality เกี่ยวกับการทำงานของอวัยวะ และระบบของอวัยวะ ซึ่งแต่ละบุคคลจะมีอยู่แตกต่างกัน เช่น โดยปกติมนุษย์จะมีต่อมพาราไธรอยด์ 4 ต่อม แต่อาจจะมีมากหรือน้อยได้ คือ 2-12 ต่อม (พาราไธรอยด์ อยู่ใกล้กับต่อมไธรอยด์ มีหน้าที่รักษาความเป็นกรดและด่างของร่างกาย) ส่วน Alfred C. Kinsey ศึกษาถึงความแตกต่างของแรงขับทางเพศในกลุ่มผู้ชาย ในหนังสือชื่อ Sexual Behavior in the Human Male ส่วน Louise Berman ศึกษาว่าความแตกต่างของต่อมมีอิทธิพลต่อความแตกต่างของบุคลิกภาพ (Barrouw 1976 : 23)

อีกประการหนึ่ง ปัจจัยทางสรีระยังเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางชีวเคมี (biochemical) จากผลการศึกษาในเรื่องนี้พบว่าบางคนมีความผิดปกติทางอารมณ์เนื่องจากขาดวิตามิน เช่น การขาดไนอาซิน (เป็นวิตามินบีชนิดหนึ่ง ชื่อเต็มว่า nicotinic acid) ถ้าขาดสารไนอาซิน หรือวิตามินบี 1 จะมีผลต่อการเป็นโรคจิต โรคประสาท หรือการขาดแคลเซียมนำไปสู่การเป็นโรคประสาทประเภทฮิสทีเรีย (hysteria) หรือการได้รับสารบางอย่างมากเกินไปเกินขนาดก็มีผลกระทบต่อสติสัมปชัญญะ เช่น สารแอล เฮส อี (LSD) แอมเฟตามีน (amphetamine) และแอลกอฮอล์ (alcohol)

นอกจากนั้นพันธุกรรมก็มีความเกี่ยวข้องกับความบกพร่องทางจิต คือ เรื่องของ ยีนหรือโครโมโซม ความผิดปกติของโครโมโซมที่มีมากเกินไปหรือน้อยเกินไปเป็นสาเหตุของปัญญาอ่อน และโรคจิต เป็นต้นว่า Down's syndrome หรือMongolism เช่นโรคเอ็ด ซึ่งเกิดจาก

ความผิดปกติของโครโมโซมคู่ที่ 21 (โดยปกติในร่างกายจะมีโครโมโซมทั้งหมด 46 โครโมโซม หรือ 23 คู่) Turner's syndrome เกิดจากความผิดปกติในเพศหญิง ซึ่งตามปกติจะมีโครโมโซม xx แต่กรณีนี้จะมีเพียงโครโมโซม x ทำให้เกิดความบกพร่องทางสมอง มีพัฒนาการทางสมองช้า และไร้สมรรถภาพทางเพศ Klinefelter's syndrome เกิดจากความผิดปกติในเพศชาย ซึ่งตามปกติเพศชายจะมีโครโมโซม XY แต่กรณีนี้จะมีโครโมโซมเป็น XXY คือ มีโครโมโซม X เพิ่มขึ้น 1 ตัว ทำให้ลักษณะทางกายภาพเป็นชาย แต่ขณะเดียวกันจะมีลักษณะของเพศหญิงติดมา เช่น มีหน้าอก มีเสียงแหลมเล็ก (Sartain 1973 : 142 - 144 อ้างถึงในเอกศักดิ์ เจษฎาภิบาล และคณะ 2529 : 14)

จากการศึกษาในหลายกรณีชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของความผิดปกติทางพันธุกรรมมีผลต่อการเป็นโรคจิตประเภทเก็บตัว (schizophrenia) งานวิจัยที่เด่นชัดในเรื่องนี้ ได้แก่ การศึกษาฝาแฝด ที่ถูกเลี้ยงแยกกันซึ่งทำให้สิ่งแวดล้อมไม่เหมือนกัน โดยศึกษาทั้งฝาแฝดแท้ (identical twins หรือ monozygotic twins) และฝาแฝดเทียม (fraternal twins หรือ dizygotic twins) ว่า เมื่อฝาแฝดคนหนึ่งมีอาการทางจิต ฝาแฝดอีกคนจะเป็นเช่นนั้นด้วยหรือไม่ และถ้าเป็นแล้วจะปรากฏในฝาแฝดแท้หรือฝาแฝดเทียมมากหรือน้อยต่างกัน จากการศึกษานี้ของ David Rosenthal ในหนังสือ Genetics of Psychopathology ให้ข้อสรุปได้ว่า (1) อัตราของฝาแฝดแท้ที่จะเป็นจิตทั้งคู่ 86 เปอร์เซ็นต์ (ต่ำกว่า 100 เปอร์เซ็นต์) และในจำนวนนี้มีน้อยมากที่จะเกิดจากปัจจัยที่ไม่เกี่ยวกับพันธุกรรม (2) อัตราการเกิดโรคจิตประเภทเก็บตัวในคู่แฝดด้วยกันนั้นปรากฏในฝาแฝดแท้มากกว่าในฝาแฝดเทียม โดยตัวเลขจะเป็นอัตรา 6:1

การศึกษานี้ของ Bernard Rimland ในงานเรื่อง Genetics of Psychopathology โดยการรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ สรุปและสนับสนุนว่า บุคคลที่ป่วยด้วยโรคจิตประเภทเก็บตัวนั้น สาเหตุหนึ่งมาจากการเชื่อมโยงทางสายเลือด (Barnouw 1973 : 25) Rimland อธิบายถึงกรณีศึกษาของ Rosenthal ที่อัตราของฝาแฝดแท้จะเป็นโรคจิตทั้งคู่ต่ำกว่า 100 เปอร์เซ็นต์ ก็จริงแต่สาเหตุอื่น ๆ นั้นก็ไม่ใช่ปัญหาประสบการณ์ทางสังคมแต่อย่างใด แต่เป็นปัญหาจากชีวภาพ เช่น ความผิดปกติในมดลูก มีปัญหาตอนคลอดหรือหลังคลอด

นอกจากนั้นมีการศึกษาถึงปัจจัยทางพันธุกรรมที่มีผลต่อโรคจิตประเภทเก็บตัว โดยถ่ายทอดจากพ่อแม่มายังลูก ซึ่งศึกษากรณีที่พ่อแม่ไม่ได้อยู่กับลูกในช่วงปฐมวัย Rosenthal ได้ประมวลผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและสรุปว่า ผลของการศึกษาที่ผ่าน ๆ มาต่าง สนับสนุนและให้ความสำคัญต่ออิทธิพลของปัจจัยทางพันธุกรรมที่มีต่อโรคจิตประเภทเก็บตัว ต่อมา Jacques Gottlieb และ Charles E. Frohman ซึ่งเป็นแพทย์ในเมืองดีทรอยท์ ทำวิจัยในปี ค.ศ. 1972 พบว่า การขาดเอ็นไซม์ (enzyme) ไบโสมของของผู้ป่วยโรคจิตประเภทเก็บตัว เป็น ความผิดปกติทางเคมีที่มีผลต่อความเจ็บป่วยทางจิต ฉะนั้นปัจจัยต่าง ๆ ทางชีวได้รับการยอมรับว่า เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยทางจิตในวัยเด็กได้ แต่อย่างไรก็ตามสาเหตุทางพันธุกรรมนำ มาอธิบายความผิดปกติทางจิตได้บางประเภท

นักจิตวิทยากรีกกลุ่มหนึ่งนำโดย E. Kretschmer และ W.H. Sheldon ซึ่งให้ความสำคัญต่อปัจจัยโครงสร้างทางร่างกาย ได้ศึกษาผู้โรคทางจิตประเภทเก็บตัวซึมเศร้าและท้อแท้ 260 คน ผลสรุปว่า มีควมสัมพันธ์ระหว่างโรคจิตซึมเศร้ากับการมีร่างกายผอม หรือร่างกาย ได้สัดส่วน ส่วนคนที่เหนื่อยหน่ายท้อแท้พบว่าจะมีร่างกายอ้วนมากกว่า Kretschmer เชื่อว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างสภาพปกติและไม่ปกติ รวมทั้งรูปร่างของคนที่ทำให้มีความแตกต่างในเรื่อง ลักษณะนิสัยเป็นต้นว่า คนที่มีร่างกายผอมจะเป็นคนอ่อนไหว ชอบกังวล ซ้ำกลั้ว เย็นชา ขณะที่คนอ้วนจะมีแนวโน้มว่าอารมณ์เสียง่าย ใจไม่เย็น แต่ชอบเข้าสังคมและจริงจังกว่าคนที่มีความร่างกาย ได้สัดส่วน

W.H. Sheldon เห็นสอดคล้องกับ Kretschmer ในเรื่องสรีระและนิสัยจัดแบ่ง ประเภทและให้คำอธิบายที่แตกต่างไปบ้าง คือ คนดอมจะเครียด เก็บตัวเหนื่อยหน่าย นอนไม่หลับ ส่วนที่มีรูปร่างได้สัดส่วนจะเป็นคนกระฉับกระเฉง แจ่มใสชอบเสี่ยงดัง ชอบผจญภัย ชอบออก กำลัง ขณะที่คนอ้วนจะเป็นคนเปิดเผย กินเก่ง ชอบลมาคม ชอบความหรูหรา Sheldon เชื่อว่าโดยทั่วไปจะมีความสัมพันธ์กันในเรื่องของสรีระและนิสัย แม้จะไม่ใช่ทุกกรณีก็ตาม ต่อมาได้มีการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของอาชญากรในกรอบการอธิบายของปัจจัยทางสรีระ เช่น E. A. Hooton เชื่อว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างสรีระและพฤติกรรมต่อต้านสังคม (antisocial personality) ได้แก่ ผู้ที่กระทำอาชญากรรม โดย Hooton ได้ศึกษาโดยสำรวจในกลุ่มอาชญากร และจำเลยชาวอเมริกัน พบว่า มีแนวโน้มเป็นคนที่อ้วนมากกว่า

แนวคิดในเรื่องเกี่ยวกับสรีระหรือโครงสร้างทางร่างกายที่มีผลต่อบุคลิกภาพดังกล่าวมาแล้วข้างต้นได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก เนื่องจากว่ามีแนวคิดอื่นที่อธิบายได้ดีกว่าซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

ปัจจัยตัวกำหนดในวัยเด็ก

แนวคิดนี้จะเน้นประสบการณ์ในวัยเด็กช่วงปฐมวัยคือ 5 - 6 ปี ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ กลุ่มที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดนี้คือกลุ่มของฟรอยด์ โดยจะให้ความสำคัญกับเรื่องการพัฒนาการในช่วงวัยนี้ ซึ่งจัดแบ่งออกเป็นช่วงเวลาได้ดังนี้ ระยะอดนม ระยะฝึกขับถ่าย ระยะเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับเพศ ช่วงเวลาดังกล่าวจะมีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็กที่มีผลต่อปมจิตใจที่เรียกว่าปม Oedipus complex การได้รู้เห็นการมีเพศสัมพันธ์ของพ่อแม่ ความรู้สึกกลัวที่จะถูกตัดอวัยวะเพศของเด็กชาย หรือจินตนาการที่เกิดจากความกลัว (บางวัฒนธรรมจะกำหนดไว้ว่าเด็กผู้ชายจะถูกขลิบอวัยวะเพศเมื่อโตขึ้น) ความรู้สึกและการรับรู้ดังกล่าวนี้จะมีผลต่อทัศนคติและการกระทำเมื่อเด็กเติบโตขึ้นภายภาคหน้า ส่วนอิทธิพลอื่นที่มีผลในภายหลังได้แก่ สถานภาพ อาชีพการงาน แต่ก็เป็นอิทธิพลที่มีบทบาทรองลงมาในการก่อรูปของบุคลิกภาพ

ทฤษฎีของ Freud : พัฒนาการทางจิตเพศ

จากทัศนะของกลุ่มฟรอยด์ เห็นว่า คนที่ชอบสังคมนี้นำเกี่ยวข้องกับสรีระที่อ่อนแอแต่ น่าจะเกี่ยวกับประสบการณ์ที่ดีในขั้นพัฒนาการทางปากในการดูดนมและการเอาใจใส่ของมารดา ส่วนคนที่เก็บตัว เฉยเมยก็จะเป็นคนที่มีประสบการณ์ไม่ดีในขั้นการขับถ่าย ที่ได้รับการฝึกขับถ่ายแบบเข้มงวดเกินไป ทัศนะของฟรอยด์ต่อบุคลิกภาพ เห็นว่ามีการสอดประสานระหว่างการผลิตกันของสัญชาตญาณและพลังการควบคุมของ ego ลักษณะของบุคลิกภาพที่ถาวรจะไม่เปลี่ยนแปลงเลยในเรื่องของแรงขับดั้งเดิม แรงขับดังกล่าวนี้เป็นแรงผลักดันของความพึงพอใจเปรียบเทียบเหมือนสัญชาตญาณดิบของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วย สัญชาตญาณของการมีชีวิต (life instinct) เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการทางเพศ ความต้องการการพักผ่อน เป็นต้น สัญชาตญาณในเรื่องความตาย (death instinct) เช่น ความก้าวร้าว ความยากทำลายเมื่อโกรธ

เป็นต้น ฟรอยด์เน้นความต้องการทางเพศและความก้าวร้าวว่าเป็นแรงขับภายในที่สำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล

ฟรอยด์เชื่อว่า แต่ละบุคคลจะผ่านขั้นของการพัฒนาพลังทางจิตที่เรียกว่า Libido เป็นแนวทฤษฎีด้านพัฒนาการทางจิตเพศ (Psychosexual development) ซึ่งเน้นส่งผลต่อบุคลิกภาพของบุคคล โดยช่วงวิกฤต (critical period) ของชีวิตจะอยู่ในช่วง 5 ปีแรกของชีวิต หากแต่ละคนสามารถผ่านช่วงวิกฤตในแต่ละขั้นได้ บุคลิกภาพจะพัฒนาไปได้ตามปกติ สำหรับแนวคิดของฟรอยด์ ได้แบ่งขั้นการพัฒนาต่าง ๆ มีดังนี้

1. Oral Stage คือระยะของการได้รับการกระตุ้นที่ปากเป็นช่วงขวบปีแรก ทำให้เด็กมีความสุขและพึงพอใจ ฉะนั้นเด็กในวัยนี้จึงชอบดูด ทะ เช่น ดูนม ดูนิ้วมือ อมของเล่น เป็นต้น ถ้าบุคคลใดได้รับการตอบสนองในขั้นนี้ไม่เหมาะสม จะทำให้พลังของ libido ติดตรึง (fixation) และอาจมีผลต่อบุคลิกภาพตอนโต เช่น ชอบขบเคี้ยว

2. Anal Stage คือระยะของการฝึกขับถ่าย เป็นช่วงขวบปีที่สองของเด็ก แต่ในบางสังคมเช่น คบอเมริกันชนชั้นกลางจะเริ่มฝึกเด็กขับถ่ายตั้งแต่อายุ 6 เดือน ดูเหมือนว่าเป็นครั้งแรกที่เด็กต้องเผชิญกับปัจจัยภายนอกที่ไม่ใช่แรงขับทางสัญชาตญาณ (life instinct) เช่น ต้องการอาหาร ต้องการทางเพศ ต้องการพักผ่อน เป็นต้น สัญชาตญาณในเรื่องความตาย (death instinct) เช่น การก้าวร้าว การอยากทำลายเมื่อโกรธ เป็นต้น ฟรอยด์เน้นความต้องการทางเพศและความก้าวร้าวว่าเป็นแรงขับภายในที่สำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลในขั้นนี้หากเด็กได้รับการบังคับเข้มงวดเกินไป หรือได้รับการละเลย ก็จะทำให้เกิดการติดตรึงในบุคลิกภาพตอนโต เช่น เจ้าระเบียบ จู้จี้ หรือมีพฤติกรรมทางเพศเบี่ยงเบน เช่น ซาดิสม์ (sadism)

3. Phallic Stage อยู่ในช่วงอายุ 3 - 5 ขวบ พลังความสุขและความพึงพอใจจะอยู่ที่อวัยวะเพศ (genital area) และ erogenous zones ในช่วงนี้เด็กผู้ชายเกิดปมในจิตใจ จะมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับพ่อแต่จะรักแม่ ซึ่งเรียกว่า Oedipus Complex สำหรับเด็กผู้หญิงจะรักพ่อแต่ไม่ชอบแม่ ซึ่งเรียกปมนี้ว่า Electra Complex อีกประการหนึ่ง เด็กผู้ชายจะเกิดความวิตกกังวลกลัวว่าจะถูกตัดอวัยวะเพศ จากการเรียนรู้บทบาทของพ่อและเลียนแบบบทบาทเพศชาย

จากพ่อก็จะทำให้ปม Oedipus Complex ไม่มีอิทธิพลอีกต่อไป ส่วนเด็กหญิงจะเกิดความรู้สึก อิจฉาอวัยวะเพศของเด็กชาย หันมาเป็นพวกเดียวกับแม่และเลียนแบบบทบาทของแม่มาไว้เป็นของตนเอง ในขั้นนี้หากพัฒนาไปไม่เหมาะสมจะเกิดการติดตรึงในบุคลิกตอนโต ทำให้มีพฤติกรรม ผิดปกติ เช่น เชื้อชาติทางเพศ รักร่วมเพศ ชอบเปิดเผยอวัยวะของตน

4. Latency Stage อยู่ในช่วงอายุ 6 - 11 ปี พลังของของ libido จะซ่อนเร้นอยู่ พลังขับทางเพศจะอยู่นิ่ง จนกว่าจะย่างเข้าสู่วัยหนุ่มสาว ถ้าหากบุคคลได้ผ่านช่วงนี้ไปได้ อย่างสมบูรณ์ก็จะเข้าสู่ขั้น Genital Stage แต่ถ้าหากพบกับความไม่พึงพอใจวิตกกังวลอย่างมาก แล้วบุคคลก็จะถอยกลับไปในขั้นใดขั้นหนึ่งที่ผ่านมา นั่นก็คือจะผิดปกติทางจิตและประสาท ฉะนั้นอาการโรคจิตโรคประสาทจึงไม่ได้เกิดจากปัจจัยทางสรีระ แต่เกิดจากพลังและลักษณะของ ความกดดัน และขึ้นอยู่กับว่าเคยได้รับประสบการณ์ที่มั่นคงปลอดภัยมีมากน้อยแค่ไหน

5. Genital Stage เป็นช่วงเข้าสู่วัยรุ่น ที่ให้ความสนใจในเรื่องเพศ เช่น ความสนใจในเพศตรงข้าม ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย เช่น ผู้ชายเสียงแตก ผู้หญิงมีรอบเดือน อารมณ์อ่อนไหวง่าย ความพึงพอใจในขั้นนี้ก็คือการมีความสุขเมื่อได้สัมพันธ์กับเพศตรงข้าม ผู้ที่มีพัฒนาการทางบุคลิกภาพเหมาะสมก็จะดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข สามารถแสดงบทบาททางเพศของตนได้ดีคือ ปรับตัวได้ทั้งกับเพศตรงข้ามและเพศเดียวกัน

แม้ว่าแนวคิดของ Freud จะนำมาอธิบายพฤติกรรมทุกอย่างไม่ได้ทั้งหมดเช่น พฤติกรรมของผู้กระทำผิด แต่ส่วนที่อธิบายได้นั้นก็น่าสนใจ ดังที่ Franz Alexander และ Hugo Staub ได้ศึกษาถึงผู้กระทำผิดที่ป่วยด้วยโรคประสาท (neurotic criminal) ปรากฏว่าการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสังคมนั้นเนื่องจากการพัฒนาการบุคลิกภาพไม่อาจจัดปม Oedipus Complex ให้หมดไปได้ ฉะนั้น การลงโทษทางกฎหมาย ในกรณีนี้จึงไม่สามารถป้องกันยับยั้งการกระทำผิดได้ เพราะว่าผู้กระทำผิดดังกล่าวมีความต้องการแบบไร้สำนึกที่จะได้รับโทษ (Barnouw 1976 : 32)

ทฤษฎีของ Erikson : พัฒนาการทางจิตและสังคม

ต่อมา Erik Homburger Erikson ได้พัฒนาแนวคิดของ Freud โดยจัดลำดับขั้นของการพัฒนาบุคลิกภาพออกเป็น 8 ขั้น โดยที่ 4 ขั้นแรกนั้นคล้ายกับที่ Freud แบ่งไว้ และในทุกขั้นจะมีช่วงวิกฤต (critical period) เช่นกัน Erikson ให้น้ำหนักกับปัจจัยทางชีวภาพน้อยกว่า แต่ให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางสังคม ทฤษฎีของ Erikson คือทฤษฎีพัฒนาการทางจิตและสังคม (Psychosocial Development) ซึ่งเห็นว่าแรงผลักดันทางสังคมมีผลต่อบุคลิกภาพและการปรับตัวทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งไม่อาจจะอธิบายได้ด้วยทฤษฎีพัฒนาการทางจิตเพศของ Freud ได้ทั้งหมด ฉะนั้น Erikson จึงเน้นพัฒนาการของ ego ซึ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรม (สำหรับ Freud จะเน้น id ซึ่งเกี่ยวข้องกับแรงขับหรือสัญชาตญาณที่เป็นความต้องการของมนุษย์)

Erikson ให้ความสำคัญต่ออิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อการพัฒนาทางจิต ซึ่งจะส่งผลต่อบุคลิกภาพของบุคคล ทำให้บุคคลปรับตัวตามความเป็นจริงของสังคม เพราะในแต่ละขั้นของชีวิตบุคคลจะมีความต้องการทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ถ้าพัฒนาการทางสังคมในแต่ละขั้นดำเนินไปได้ดี บุคคลก็จะมีสุขภาพจิตดี แต่ถ้าพัฒนาการทางสังคมไม่ดีก็จะมีผลร้ายต่อสุขภาพจิต ขั้นพัฒนาการดังกล่าว ประกอบด้วยขั้นต่าง ๆ ดังนี้

1. Sense of Trust อยู่ในช่วงขวบปีแรก ถ้าเด็กได้รับความสุขความมั่นคงปลอดภัย จากการเลี้ยงดูก็จะรู้สึกไว้วางใจ และจะพัฒนาไปสู่ขั้นที่สองด้วยความเชื่อมั่น แต่ถ้าในขั้นนี้เด็กได้รับประสบการณ์ที่ทำให้เกิดความกลัว ไม่ไว้วางใจ ความระแวง (mistrust) เด็กจะมีพฤติกรรมให้ความสำคัญกับตนเองมากเกินไป มีปัญหาในการเข้าสังคม

2. Sense of Autonomy อยู่ในช่วงอายุ 2 ปี ซึ่งเทียบได้กับขั้นขับถ่ายของ Freud ถ้าหากเด็กในวัยนี้ได้รับการพัฒนาโดยไม่มีปัญหา ก็จะสร้างความรู้สึกที่จะควบคุมตนเองและสิ่งแวดล้อม เด็กจะเรียนรู้ตามความสามารถและพยายามเคลื่อนไหว เช่น หัดยืนเอง แต่ถ้าในขั้นนี้ล้มเหลวเด็กก็จะเกิดความรู้สึกสงสัยในความสามารถของตน และอับอาย เช่น เด็กที่พ่อ

แม่ปกป้องมากเกินไป ก็จะไม่สามารถทำอะไรได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาพ่อแม่ ซึ่งจะทำให้เด็กอับอายและไม่แน่ใจในความสามารถของตน

3. Sense of Initiative อยู่ในช่วงอายุ 3 - 5 ปี เด็กจะมีพัฒนาการทางกายเร็วมาก และจะรู้สึกสนใจในอวัยวะเพศ เด็กจะพัฒนาความคิดริเริ่มโดยการทำบางสิ่งบางอย่างสำเร็จได้ด้วยตนเอง มีจินตนาการที่ชัดเจน พร้อมทั้งจะเรียนรู้ มีความสามารถในการสื่อสารด้วยภาษา จะมีการแยกแยะความแตกต่างของบทบาททางเพศรวมทั้งมีการเลียนแบบอย่างพ่อแม่ ในทางตรงกันข้ามหากเด็กล้มเหลวในพฤติกรรมดังกล่าวก็จะรู้สึกผิด (Guilt) สูญเสียความกระตือรือร้น ขอบอิจจา ระวัง เช่น เมื่อเวลาเด็กซักถามแล้วโดนพ่อแม่ ตำหนิ ดุ ก็จะทำให้เด็กรู้สึกผิดและไม่กล้าทำอะไร เป็นต้น

4. Sense of Duty หรือ Sense of Industry อยู่ในช่วงอายุ 6 - 10 ปี ช่วงนี้พลังในเรื่องความสนใจทางเพศจะแฝงอยู่เทียบได้กับ Latency Stage ของ Freud เด็กในวัยนี้จะพัฒนาความขยัน รับผิดชอบ และหวังผลสำเร็จในการกระทำ หากพัฒนาการช่วงนี้เป็นไปด้วยดี บุคลิกภาพก็จะกระตือรือร้น แต่ถ้าช่วงนี้เป็นไปในทางตรงกันข้าม เด็กก็จะเกิดความรู้สึกท้อถอยเป็นปมด้อย

5. Sense of Identity เป็นช่วงที่เข้าสู่วัยรุ่น ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพและอารมณ์ มีความต้องการแสดงออกในความเป็นตัวของตัวเอง และเพื่อความเป็นเอกลักษณ์ แต่ถ้าในวัยนี้มีปัญหาในการพัฒนาการโดยไม่เข้าใจบทบาทและความต้องการของตนเองแล้ว ก็จะเกิดความสับสนในบทบาทที่สังคมมุ่งหวัง (role confusion) เพราะวัยนี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างวัยเด็กและผู้ใหญ่ ทำให้ไม่รู้จักความต้องการที่แท้จริงของตน ไม่มีเป้าหมายที่แน่นอนในชีวิต

6. Sense of Intimacy เป็นช่วงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ที่ต้องมีครอบครัวและอาชีพการงาน หากบุคคลมีประสบการณ์ในขั้นตอนข้างต้นของการพัฒนาการมาอย่างเหมาะสม ก็จะช่วยทำให้เข้าใจตนเองและสังคม สามารถมีสัมพันธภาพอันดีกับผู้ที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ

ครอบครัวยุคใหม่ แต่หากประสบการณ์ในขั้นต้นเป็นไปได้โดยไม่สมบูรณ์ก็จะมีผลให้เกิดความรู้สึกโดดเดี่ยวอ้างว้าง (Isolation) เพราะไม่สามารถสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่นได้

7. Sense of Generativity เป็นช่วงวัยผู้ใหญ่หรือวัยกลางคน ซึ่งจะมีความมั่นคงในการงาน มีฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ตามสมควร ถ้าประสบการณ์ในขั้นก่อน ๆ ดี ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกยกย่องสร้างสรรคสังคม มีลูกสืบพงศ์ตระกูลของตน และพร้อมที่จะอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม แต่ถ้าหากประสบการณ์ในขั้นที่ผ่านมาไม่ดี ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกหดหู่ เบื่อหน่ายและหมั่นหมองใจหมกมุ่นแต่ตนเอง

8. Sense of Integrity เป็นช่วงของวัยชรา ที่มีมักจะคิดถึงเรื่องราวที่ผ่านมาในอดีต ถ้าหากเป็นอดีตที่ดีงามก็จะมีความสุข รู้สึกว่าชีวิตของตนมีคุณค่า และจะทำให้ชีวิตต่อไปด้วยการยอมรับการเปลี่ยนแปลงของวัย ไม่วิตกกังวลกับการสิ้นสุดของชีวิต แต่ถ้าประสบการณ์ในอดีตขมขื่น ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกวิตกกังวล ห่วงหาอาลัยในชีวิตที่มีเวลาเหลือน้อยแล้ว จึงทำให้จิตใจไม่สงบ ขาดความสุข

ทฤษฎีของ Fromm

ต่อมา Erich Fromm ได้เสนอทฤษฎีบุคลิกภาพที่คล้ายคลึงกับของ Erikson คือ ลดความสำคัญของปัจจัยทางสรีระ Fromm เสนอว่า คนมีความขัดแย้งในเรื่องอิสระภาพและความรู้สึกอ้างว้าง จากวัยทารกไปสู่วัยเด็ก วัยรุ่น เข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ คือ การพัฒนาไปสู่ความมีอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ต้องการแยกจากบิดามารดา หรือทำตัวมีเอกลักษณ์ซึ่งแตกต่างไปจากคนอื่นในสังคม แต่ในขณะที่เดียวกันจะเกิดความรู้สึกอ้างว้าง โดดเดี่ยว ไม่รู้จะไปไหนทิศทางใดดี ด้วยเหตุนี้ แท้ที่จริงมนุษย์จึงไม่ได้ละทิ้งอิสรภาพ เพราะอิสรภาพทำให้อ้างว้าง ถูกทอดทิ้ง ซึ่งเป็นสภาพที่มนุษย์ทนไม่ได้ ถึงแม้มีอิสรภาพมากเท่าไร ก็ยังรู้สึกอ้างว้างมากขึ้น มนุษย์จึงต้องการหนีจากอิสรภาพ

Fromm ให้ความหมายของบุคลิกภาพว่าเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่มีอยู่ถาวรของบุคคล ที่ได้รับการเสริมสร้างจากกระบวนการอบรมเรียนรู้ทางสังคม (socialization) และ

กระบวนการปรับปรนให้เข้ากับสังคม (assimilation) สังคมมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ ฉะนั้น
 ความเป็นตัวของตัวเองย่อมเกี่ยวข้องกับความจริงและความเสื่อมของสังคม สังคมจึงเหมือนผู้
 สร้างบุคลิกภาพประเภทต่าง ๆ ฉะนั้น บุคคลจะมีบุคลิกภาพที่คล้ายตามสังคม

Fromm ได้แบ่งบุคลิกภาพออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ช่วงวัยที่ไม่ได้ทำอะไรแก่สังคม
 (nonproductive orientation) ซึ่งเทียบได้กับช่วงก่อนเข้าสู่วัยรุ่นของ Freud และช่วงวัยที่
 สร้างสรรค์ให้แก่สังคม (productive orientation) ซึ่งเทียบได้กับช่วงวัยเข้าสู่วัยรุ่นของ Freud

สำหรับบุคลิกภาพในวัยที่ไม่ทำอะไรแก่สังคมนั้น Fromm ได้พิจารณาทั้งด้าน
 บวก (positive aspect) และด้านลบ (negative aspect) ซึ่งประกอบด้วย

1. บุคลิกภาพแบบยอมรับ (receptive orientation)

ด้านบวก	ด้านลบ
- ยอมรับเรื่องต่าง ๆ	- เฉื่อย ไม่ริเริ่มสร้างสรรค์
- ตอบสนอง	- ไม่แสดงความคิดเห็น ไม่มีบุคลิก
- เสียสละ	- ยอมแพ้ ไม่ดิ้นรน
- ถ่อมตัว	- ไร้ศักดิ์ศรี
- มีเสน่ห์	- ต้องพึ่งพาคนอื่น
- ปรับตัวได้	- ไม่มีระเบียบวินัย
- ได้รับการยอมรับจากสังคม	- ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง
- มีอุดมคติ	- เพ้อฝัน
- มีเหตุผล	- ไร้ขีดจำกัด
- สุขภาพ	- อ่อนแอ
- มองโลกในแง่ดี	- ชอบคิดแต่ไม่ลงมือ
- นำเชื่อถือ	- มีเล่ห์กล
- นุ่มนวล	- อ่อนไหว ใจน้อย

2. บุคลิกภาพแบบได้ประโยชน์ (exploitative orientation)

ด้านบวก	ด้านลบ
- กระตือรือร้น	- เอาแต่ประโยชน์
- ริเริ่ม	- ก้าวร้าว
- ต่อกอง	- หลงตัวเอง
- มีความทะเยอทะยาน	- กวดดี
- ตื่นตัว	- ไม่รอบคอบ
- เชื่อมมั่นในตนเอง	- กวดดี
- มีเล่ห์เหลี่ยม	- เข้ายวน

3. บุคลิกภาพแบบไม่สร้างสม (hoarding orientation)

ด้านบวก	ด้านลบ
- รู้จักประโยชน์	- ไม่มีจินตนาการ
- ประหยัด	- ตระหนี่
- ละเคียดที่ถ่วง	- ระแวงสงสัย
- สงบเสถียร	- ซาเหิน
- อุดทน	- เชื่องซึม
- ระมัดระวัง	- กระวนกระวาย
- มั่นคง	- ตื้อรั้น
- แน่วแน่	- เกียจคร้าน
- ตั้งสติได้เมื่อมีปัญหา	- เฉื่อยชา
- มีระเบียบ	- อวดรู้
- มีระบบ	- เชื่อง่าย
- ซื่อสัตย์	- ชอบครอบงำผู้อื่น

ส่วนบุคลิกภาพในช่วงวัยที่ทำประโยชน์ให้แก่สังคม (productive orientation) นั้น ได้แก่ วัยหนุ่มสาวเป็นต้นไป ซึ่งตรงกับขั้น Genital stage ของ Freud ซึ่งในช่วงวัยก่อนนั้นมีลักษณะของการรักตนเองไม่สนใจผู้อื่น พอมาถึงวัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปสู่การให้ความสนใจผู้อื่น

ด้วย ลดความเห็นแก่ตัวลง มีความสนใจในเพศตรงข้าม วางแผนอนาคต มีอาชีพการงาน มีครอบครัว สร้างสมาชิกใหม่ให้สังคม อบรมดูแลลูกหลานของตนสืบไป และสุดท้ายก็เข้าสู่วัยชรา ซึ่งจะมีความขัดแย้งกันและการเฝ้าหาความตายและการเฝ้าหาการมีชีวิตอยู่

แม้ว่าทัศนะของ Fromm จะเชื่อมโยงกับ Freud แต่ก็ไม่ได้มุ่งเน้นที่ตัวกำหนดหรือประสบการณ์ในวัยเด็กนัก Fromm กลับให้ความสำคัญที่ปัจจัยทางสถานการณ์ (situational factors) เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของมาร์กซิสม์ (Marxism) ฉะนั้นงานของ Fromm จึงมีพื้นฐานจากแนวคิดของมาร์กซิสม์และผสมผสานกับแนวคิดของ Freud เช่น Fromm ได้กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกต้องการอิสรภาพและความรู้สึกหวาดหวั่น โดดเดี่ยวจากการที่มนุษย์ได้อิสรภาพว่าเปรียบได้กับทาสที่แยกจากนายเพราะต้องการอิสรภาพ ที่สุดก็จะโดดเดี่ยวขาดที่พึ่งหรือความคิดของ Fromm ที่ว่า สังคมไม่ว่าจะปกครองด้วยระบบใด เช่น คักตินา นายทุน เผด็จการ สังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์ ก็เพื่อสนองตอบความต้องการที่ขัดแย้งกันในตัวของมนุษย์เอง

ในปี ค.ศ. 1943 Geoffrey Gorer และ Weston La Barre ได้เสนอบทความเรื่อง "Themes in Japanese Culture" ซึ่งนำเอาแนวคิดตัวกำหนดในวัยเด็กมาศึกษาบุคคลิกประจำชาติของคนญี่ปุ่น สรุปว่า ความเคร่งพิธีกรรมและระเบียบวินัยของคนญี่ปุ่นและการได้รับการฝึกให้ซบถ่ายอย่างเข้มงวดในวัยเด็กนั้นทำให้คนญี่ปุ่นมีความก้าวร้าวอยู่ภายใต้จิตสำนึก ซึ่งต่อมามีงานวิจัยอีกหลายชิ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ได้สนับสนุนผลสรุปดังกล่าวเช่นกัน

W.M. Whiting ได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะบางประการในการเลี้ยงดูเด็ก (เช่น การนอนรวมกันระหว่างแม่และเด็กในบางสังคม) กับสถาบันทางวัฒนธรรม (เช่น พิธีกรรมเข้าสู่ความเป็นหนุ่ม) ซึ่งเป็นการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างสังคม (cross-cultural) โดยได้นำเอาทฤษฎีจิตวิเคราะห์เชื่อมโยงเข้ากับทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์ ผลสรุปของการศึกษาก็คือ ประสบการณ์ในวัยเด็กไม่เพียงจะกำหนดโครงสร้างของพฤติกรรม แต่จะวางรากฐานแห่งขนบธรรมเนียมไว้ให้ในตอนโตด้วย

นอกจากประสบการณ์ในวัยเด็กแล้วปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ใน

วัยเด็กอีกประการหนึ่งคือ ผลของการเป็นครั้งแรกกับลูกในช่วงต้นและมีผลในทางลบต่อบุคลิกภาพเมื่อเด็กถูกแยกจากแม่ตั้งแต่กำเนิด ผลของการศึกษาของ William Goldfarb โดยเปรียบเทียบกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสถานเลี้ยงลูกกำพร้า (foster homes) เป็นการศึกษาค้นคว้าจากประวัติชีวิตและใช้แบบทดสอบสติปัญญา ผลสรุปของ Goldfarb คือ ถ้าเด็กถูกพรากจากแม่ตั้งแต่เยาว์วัย โดยไม่รับการสงเคราะห์ จะมีผลต่อสติปัญญาและอารมณ์ของเด็กเป็นต้นว่า มีปัญหาในการลำดับความคิด ไม่สามารถจดจำให้เป็นเรื่องเป็นราว อารมณ์ร้าว มีสมาธิสั้น เช่น กรณีของเด็กที่ซนเกินธรรมดา (hyperactive) เด็กเหล่านี้ขาดความรักจึงต้องการความรักอย่างเดียวโดยไม่รู้จักความแทนที่ความรักของตนให้ผู้อื่น

อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าเป็นการขยายผลมากเกินไป เช่น การศึกษาของ John Bowlby (Barnouw 1976 : 34) เห็นว่าเป็นเรื่องไม่ถูกต้องที่จะสรุปกันว่าเด็กที่มีประสบการณ์ในสถานสงเคราะห์โดยถูกแยกจากแม่ตั้งแต่เด็กนั้นเมื่อโตขึ้นจะมีบุคลิกภาพของคนที่ขาดความรักและมีปัญหาทางจิต เพราะยังมีปัจจัยอื่นที่ควรพิจารณาด้วย เช่น อายุตอนเข้ารับการสงเคราะห์ ลักษณะของสถานสงเคราะห์ บุคลิกของคนดูแลในสถานสงเคราะห์ จำนวนคนดูแลมีมากน้อยเพียงไร รวมถึงการวิเคราะห์และการตีความถึงสาเหตุ

นอกจากกรณีเด็กถูกพรากจากแม่ข้างต้นแล้ว กรณีที่แม่เอาใจใส่ดูแลมากเกินไป (overprotection) ก็มีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น งานของ David M. Levy เรื่อง Maternal Overprotection ได้ยืนยันผลของการที่แม่เอาใจใส่กับลูกของตนมากเกินไป จะทำให้เด็กพัฒนาบุคลิกภาพไปสู่การขาดความมั่นใจ ช่วยตัวเองไม่ได้

สำหรับพัฒนาการนักทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องประสบการณ์ในวัยเด็ก เช่น งานของ Dorothy Eggan (Barnouw 1976 : 35) กล่าวว่าการศึกษาเด็กในบางสังคม กรณีศึกษาของ Haja Havaha ดูจะเป็นไปตามทฤษฎีของ Freud แต่หากพิจารณาในวัยหนุ่มสาวแล้วความวิตกกังวลและเครียดปรากฏในบุคลิกภาพ แม้ว่าในวัยเด็กจะมีพัฒนาการในขั้นต่าง ๆ อย่างไรก็มีปัญหา นอกจากนี้งานของ Martha Wolfenstein ศึกษาถึงการเลี้ยงดูเด็กของชาวฝรั่งเศสให้อยู่ในกำนาค บัญเกษ์และการเตรียมพร้อมสำหรับวัยหนุ่มสาว ซึ่งเป็นภาระหนัก แต่ปรากฏว่าคนหนุ่มสาว ชาวฝรั่งเศสจะมีบุคลิกภาพที่ร่าเริงแจ่มใส เหตุผลที่

อธิบายได้ในเรื่องนี้คือ การกวดขันเด็กให้อยู่ในกำหนดกฎเกณฑ์มีอิทธิพลในระยะเวลาเพียงชั่วคราวเท่านั้น ฉะนั้นอิทธิพลในวัยเด็กจึงไม่มีผลสืบทอดไปสู่บุคลิกภาพในวัยหนุ่มสาว

นอกจากนักมานุษยวิทยาบางท่านที่ไม่เห็นด้วยกับปัจจัยในวัยเด็กว่ามีผลต่อการเจ็บป่วยทางจิต นักจิตวิทยาบางท่าน เช่น G.H. Frank ก็ไม่เห็นด้วยเช่นกัน โดยการประมวลผลงานวิจัยในระยะ 40 ปีที่ผ่านมา Frank ได้สรุปข้อเสนอไว้ในบทความเรื่อง "The Role of the Family in the Development of Psychopathology" ว่าไม่พบปัจจัยความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และเด็กที่จะทำให้เด็ก เมื่อโตขึ้นต้องป่วยทางจิต เช่น โรคจิตซึมเศร้า โรคประสาท หรือมีพฤติกรรมผิดไปจากคนอื่นในครอบครัว

ปัจจัยด้านสถานการณ์หรือปัจจัยทางสังคม

ทัศนะของกลุ่มนี้จะเน้นเรื่องราวเหตุการณ์ช่วงหนึ่งในสังคมที่บุคคลประสบรวมทั้งปัจจัยทางด้านสังคมวิทยา ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทที่กำหนดให้บุคคลนั้นกระทำ กลุ่มอ้างอิงและความสัมพันธ์ที่ตนมีกับคนอื่น นอกจากนั้นแม้ว่าบุคคลจะได้รับการหล่อหลอมบุคลิกภาพจากเหตุการณ์ในอดีตเป็นหลักก็ตาม แต่บุคคลจะมีพฤติกรรมบางอย่างที่เกิดจากกลไกทำงานอิสระได้ (functional autonomy) โดยทั่วไปพฤติกรรมส่วนใหญ่เกิดจากการถูกกระตุ้นโดยสิ่งอื่นเพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกายและความต้องการทางสังคม แต่พฤติกรรมบางอย่างเกิดขึ้นโดยแรงจูงใจในเรื่องอื่นซึ่งเป็นระบบที่ทำหน้าที่อิสระ เป็นแรงจูงใจในเรื่องความพอใจ ความเพลิดเพลิน เป็นต้น เช่น การตกปลา การล่าสัตว์ เพื่อเป็นงานอดิเรกก็เพื่อความเพลิดเพลินไม่ใช่เพื่ออาหาร ผู้ที่ร่วมสนับสนุนแนวคิดนี้ได้แก่ Fromm, Horney นักจิตวิเคราะห์ในกลุ่ม Neo-Freudian แนวของกลุ่มนี้เชื่อว่าในช่วงแรกของชีวิตมีความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ โดยมีข้อโต้แย้งว่าพัฒนาการทางเพศต้องเป็นไปตามขั้นตอนตามทฤษฎีหรือไม่ การวัด id, ego, super ego จะทำได้อย่างไร เป็นต้น และเห็นว่าทฤษฎีของ Freud ย่ำเรื่องเพศมากเกินไป นอกจากนี้นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา หลายท่านก็มีทัศนะสนับสนุนกลุ่มนี้เช่นกัน และได้ นำเอาปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมเข้ามาพิจารณาในเรื่องการเสริมสร้างบุคลิกภาพ เช่น งานของ Oscar Lewis เรื่อง อิทธิพลทางเศรษฐกิจต่อลักษณะนิสัยประจำชาติของชาวอเมริกัน งานของ David M. Potter เรื่องอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมต่อบุคลิกภาพที่นำไปสู่ปัญหาความยากจน, และงาน David Riesman เรื่อง การเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของคนอเมริกัน

เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ให้ความสำคัญต่อเรื่องของสถานการณ์

บทบาททางสังคมจะมีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพและพฤติกรรม แต่ในบางครั้งการ แสดงตามบทบาทซึ่งบุคคลครองอยู่จะกลายเป็นความขัดแย้ง เพราะการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น บุคคลจะมีหลายบทบาท หรือบางกรณีเกิดไม่เข้าใจในบทบาทของตนจะเกิดความขัดแย้งระหว่าง ตัวตน (self) และบทบาท (role) นอกจากนี้ยังมีเรื่องบทบาทในบางอาชีพที่มีผลต่อบุคลิกภาพ เช่น งานของ Robert K. Merton ที่เกี่ยวกับอิทธิพลของอาชีพข้าราชการต่อบุคลิกภาพ

ส่วนในด้านกลุ่มอ้างอิง (เช่น กลุ่มเพื่อน) ได้มีการศึกษายืนยันว่ามีอิทธิพลต่อ การพัฒนาบุคลิกภาพบางอย่าง เช่น กลุ่มเพื่อนในสลัม แก๊งค์มิชชันนารี เป็นต้น จะเป็นแบบ ของพฤติกรรมต่อต้านสังคม พฤติกรรมเบี่ยงเบน ตลอดจนจนถึงการเรียนรู้วัฒนธรรมที่เป็นอาชญา กรรม (criminal culture) ซึ่งแตกต่างไปจากการเป็นอาชญากรโดยสันดาน (inborn criminal)

นอกจากนั้น ยังมีการศึกษาถึงอิทธิพลของสถานการณ์สิ่งแวดล้อมต่อความเจ็บ ป่วยทางจิต เช่น งานของ Robert L.K. Faris และ H.W. Dunham เสนอไว้ว่า การอาศัยใน แหล่งเสื่อมโทรมที่อยู่ในเมืองใหญ่จะมีผลต่อการเป็นโรคจิตซึมเศร้า กรณีศึกษาเมืองชิคาโก จาก การวิเคราะห์สรุปว่า เนื่องจากคนป่วยเหล่านี้ขาดความใกล้ชิดกัน ขาดความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้เกิดสภาพความโดดเดี่ยวทางสังคม (social isolation) ซึ่งทำให้จิตใจแตกสลาย ส่วนงาน ของ A.B. Hollingshead และ F.C. Redlich ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้นทางสังคมและความ เจ็บป่วยทางจิต ข้อสรุปคือ ชั้นทางสังคมยิ่งต่ำมากเท่าไร อัตราของความเจ็บป่วยทางจิตก็ยิ่งเพิ่ม ขึ้น ปัจจัยทางสถานการณ์อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจคือการย้ายถิ่นมีผลต่อสุขภาพจิต งานวิจัย หลายชิ้นยืนยันตรงกันว่าในกลุ่มผู้ย้ายถิ่นจะมีอัตราการป่วยทางจิตสูงและในบางสังคมการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางวัฒนธรรมเป็นสาเหตุหนึ่งของการป่วยทางจิต ขอบเขตของปัจจัยทาง สถานการณ์ยังรวมถึงประสบการณ์ในชีวิต เช่น การถูกกดขี่ การเผชิญกับภาวะสงคราม เป็นต้น ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อจิตใจ

โดยสรุปปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อบุคลิกภาพดังกล่าวมาแล้วนั้น (ปัจจัยทางสรีระ, ปัจจัยในวัยเด็ก และปัจจัยทางสถานการณ์) ไม่อาจแยกจากกันโดยเด็ดขาด เพราะแต่ละปัจจัย

อาจจะสัมพันธ์หรือส่งเสริมกันและกัน เช่น กรณีเด็กขาดความรักจะพบในชนชั้นที่มีฐานะทางสังคมเศรษฐกิจต่ำ มากกว่าในชนชั้นกลางค่อนข้างสูง ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยในวัยเด็กและสถานการณ์ในครอบครัว ฉะนั้น ในการศึกษาบุคลิกภาพจึงควรอธิบายด้วยแนวทางดังกล่าวประกอบกัน เพื่อได้คำตอบที่กระจ่างชัดและถูกได้แย้งได้น้อยที่สุด อย่างไรก็ตามการที่จะบ่งบอกให้ชัดเจนถึง อิทธิพลของปัจจัยใดที่มากหรือน้อยก็เป็นเรื่องยาก เพราะต่างก็นำมาอ้างอิงได้ในชีวิตของแต่ละบุคคลต้องเผชิญกับสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งอาจจะดีหรือร้ายก็ตามและจะยอมรับหรือไม่อย่างไรก็เป็นเพราะประสบการณ์ในอดีต ส่วนรูปร่างหน้าตาก็เป็นสิ่งที่อยู่ในตัวของบุคคลนั้น อีกประการหนึ่งการทำหน้าที่ทางสรีระมีส่วนสัมพันธ์อย่างซับซ้อนกับความสัมพันธ์ทางสังคม ฉะนั้นปัจจัยทางสรีระและปัจจัยทางสังคมซึ่งส่งผลต่อบุคลิกภาพจึงเกี่ยวข้องใกล้ชิดกันภาพของตนเอง (self-image) นั้นส่วนหนึ่งประกอบด้วยจิตสำนึกและการตระหนักถึงกิริยาท่าทางของตน อีกส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลของประสบการณ์ที่ได้จากการสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และอิทธิพลของทัศนคติที่มีต่อตนเอง

แม้ว่าบุคลิกภาพจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสรีระ ปัจจัยทางสังคมและปัจจัยทางวัฒนธรรมก็ตาม แต่เนื่องจากวิชาวัฒนธรรมและบุคลิกภาพมีขอบข่ายของการศึกษาเน้นที่ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมมากกว่า ดังนั้น เราจึงมุ่งให้ความสนใจกับเรื่องวัฒนธรรมและสังคมเท่านั้น โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและบุคลิกภาพยังเป็นประเด็นที่ต้องการคำอธิบายอีกมาก จึงเป็นเรื่องท้าทายสำหรับนักวิชาการและนักวิจัยทั้งหลายที่จะให้รายละเอียดและข้อคิดเห็นเพื่อเพิ่มองค์ประกอบของความรู้ในด้านนี้ต่อไป

เนื่องจากวิชานี้เป็นการบูรณาการแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในแง่มุมของวัฒนธรรมและบุคลิกภาพ ดังนั้น ในบทที่ 3 บทที่ 4 และบทที่ 5 จะได้นำเสนอเนื้อหาสังเขปเกี่ยวกับมานุษยวิทยา จิตวิทยา และจิตวิทยาสังคม ตามลำดับ เพื่อให้เกิดความเข้าใจกรอบของการศึกษาและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (รวมทั้งสังคมวิทยา) เพื่อประโยชน์ที่จะนำมาหลอมรวมทำความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมและบุคลิกภาพต่อไป

